

KOCA OLSUN BU GECE OLSUN: KIRK İKİ GÜNDE ÜÇ KEZ ÂDET GÖREN BURSALI FATMA'NIN HİKÂYESİNİ KURGULAMAK (17. YÜZYIL)

*Nurcan Abacı**

*Şer'ide tevbe idi mâni'-i vuslat gelsün
Sâkiyâ duhter-i rez boşuna 'iddet çekmez*

Atâyî'

Osmanlı tarihçileri için belgeleri okumak çoğunlukla transkripsiyonla eş anlamlıdır. Az sayıda *anlam okuma* girişimi ise genellikle metnin tarihsel gerçekleri ile örtüşmediğinden istihza ile karşılaşılır. Oysa belgeler hem anlattıkları hem de işaret ettikleri hakikatler açısından tarihçiler tarafından *okunabilmelidir*. Bu kısa metinde yapmaya çalıştığım budur.

Giriş: Elimde belge var

Hakikatin tek ve bir bütünden ibaret olmadığını, aktarana göre değişen küçük anlatılar ve bu anlatılardaki parçalardan oluştuğunu kavramlar üzerinden anlamakta güçlük çeken öğrencilerimle bazen sınıfta oyunlar oynarız. Uygulamalı eğitim her zaman istediğim sonuçları vermese de arada istisnalar da gerçekleşir. Yaptığımız bu pratiklerden birinde, öğrencilere nedenini belirtmeden birkaç dakika boyunca dışarıyı seyretmelerini istedikten sonra perdeleri kapattırıp ne gördüklerini yazdırmıştım:

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. <http://www.abacinurcan.com/hikayeler>.

1 Neslihan İlknur Keskin, *Sosyal Hayatın 17.Yüzyıl Dîvân Şiirine Yansımaları ve Anlam Çerçevesi*, Gazi Üniversitesi, [Yayımlanmamış] Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 431.

Dışarıyı seyrettikleri sürede kesin olan tek şey, giriş seviyesindeki sınıfın önünden bir kızın geçmesiydi; üzgündü, neşeliydi, hızlı hızlı yürüyordu, ağır ağır yürüyordu, kot giymişti, etek giymişti...² Aradan yüzyıllar geçtikten sonra bu kayıtlardan sadece birine ulaşan tarihçi kaçınılmaz olarak “Sınıfın önünden geçen kız X”ti yargısına ulaşacak ve elinde belge olduğu için bunun gerçekliğinden şüphe etmeyecek. Oysa tarihçiler olarak kullandığımız belgeler amorf yapıdaki hakikati sadece kısmen kapsayabilir. Bizim görünen ve görünmeyeni *okuyarak* hakikati yeniden inşa etmemiz gerekir.³

17. yüzyılda Bursa'nın Hacı Sevinç mahallesinde yaşayan Mehmet kızı Fatma kırk iki gün içinde üç defa âdet gördü.⁴ Bugün kolaylıkla “mahrem-özel hayat” kategorisine girebilecek bu bilgiyi mahkemede beyan ettiğinde, kendisini sarmalayan kamusal hayatın gerekliliğini yerine getiriyordu ve tek amacı yeniden evlenmesine gelebilecek itirazların önünü kesmekti. Böyle bir tarihî gerçeği yeniden kurgulamada, Fatma'nın bizim bilmemize izin verdiklerinden yola çıkarak daha geniş bir hakikate ulaşmayı deneyebilirim. Bu kaçınılmaz olarak sınıfın önünden geçen kızını nasıl gördüğümü gösterecek; ama zaten tarih adına yaptığımız da bunun eşdeğeri değil mi?

2 Charles Dickens'ı mı hatırladınız?

3 İnşa edilen hakikatin okurun zihninde yeniden kurgulanması meselesine burada giriyorum.

4 *Bursa Şeriye Sicilleri*, B 143/358, 11 B 2. Yine 17. yüzyılda Bursa'nın Doğan Bey mahallesinde yaşayan Sinan kızı Hatice'nin ilk âdet kanamasını öğrenenler, aynı mahalleden komşuları Mehmed Dede ibn Yûsuf ve Yûsuf bin Mustafâ'ydı ve daha sonra bu konuda mahkemede şahitlik yapacaklardı. Bugün kolaylıkla “mahrem” statüsünde sayılacak bu belgeyi 90'lı yılların başında ilk kez gördüğümde ben de şaşırılmışım. Velileri tarafından bülûğa ermeden evlendirilen kızların yetişkinliğe geçer geçmez nikâhı iptal ettirebileceklerinin farkında olmakla beraber, bunun uygulama sahası bulabildiğinden haberdar değildim. *Bursa Şeriye Sicilleri*, B 90/771. Bu ve benzeri olayların erken modern dönemde tüm yetişkinler tarafından bilindiğine şüphe yok. Bu konuda şu iki makaleye bakabilirsiniz: Mahmoud Yazbak, “Minor Marriages and Khayâr Al-Bulûgh in Ottoman Palestine: A Note On Women's Strategies in a Patriarchal Society”, *Islamic Law and Society* 9, 3, 2002; Yahya Araz, “Osmanlı İstanbul'unda Çocukluk, Çocuk Evlilikleri ve Cinsellik Yaşı Üzerine Bir Değerlendirme (19. Yüzyılın Başlarından İmparatorluğun Sonuna, Cinsel İlişkiye Uygundur Lakin Kendi Adına Konuşamaz”, *Toplumsal Tarih*, 10, 2016. Tarihsel sürecin kolay okunabilir bir özeti için bkz. Papadimitriou A., “The Evolution of the Age at Menarche from Pre-historical to Modern Times”, *Journal of Pediatric and Adolescent Gynecology*, 29/6, 2016.

Neler biliyoruz?

Fatma'nın boşanma ile biten önceki evliliğinden hemen sonra yeni bir evliliğe geçişiyle ilgili kesin olan tek bilgi, eski kocasının kırk iki gün önce kendisini boşadığıdır. Diğer bilgileri belgenin yazılış biçiminden çıkarabiliriz. İlk olarak Fatma'nın hür bir kadın olduğunu biliyoruz. Zaten aksi olsaydı iddiası üç değil, iki âdet dönemini tamamladığı biçiminde olacaktı. Bunlar hakkında şüphemiz yok. Boşanma sonrası nerede yaşadığı, çocuğunun olup olmadığı, yeni eş adayıyla nasıl tanışıp evlenmeye karar verdiği konusunda ancak akıl yürütebiliriz. Tarafların birbirini önceden tanıyıp tanımadığı, biten evlilikte bu tanışıklığın rolü gibi hususlarda varsayımda bulunmaktan öte gidemeyiz.

Belgede kaç gün önce boşandığı dışında yer alan diğer bilgiler hem hukukî hem de tıbbî açıdan sorunludur. Fatma'nın kırk iki gün içinde üç defa âdet görmesini tıp gözlüğü ile okursak buna şüphe ile yaklaşmamız gerekir; çünkü günümüz bilgileri bu döngünün yirmi bir günden kısa olamayacağını söyler. Biraz akıl yürütmeyi deneyelim: Kocasını Fatma'yı boşadığında âdet döneminin son gününde olsun. Yirmi bir gün sonra ikinci âdetini gördüğünü varsayalım. Bu durumda eğer ikinci âdeti tek gün sürdüyse üçüncü âdeti başlar başlamaz hemen mahkemeye gelmiş olmalı. Benzeri bilgilerle bugün karşılaşıyorduk, herhalde yapacağımız ilk şey jinekoloğa görünmesini tavsiye etmek olurdu.

Hukukî açıdan da Fatma'nın isteği çok makûl gözükmemektedir. Ebussuûd, altmış günden önce iddet süresini tamamladığını iddia edenleri çok gerçekçi bulmamaktadır: “Zeyd’in mutallakası Hind’in altmış günden eksikte ‘üç kerre hayız gördüm, iddetim munkazıye oldu’ deyü yemînine amel olunur mu? el-Cevâb: Olunur. Amma altmış günden eksikte mutallaka üç kerre hayız gördüğüne yemînle tasdîk olunmağa eğerçi kavil vardır; lâkin muhtâr olan altmış günden ekalde gördük’ dediklerine i’timâd etmeyeler deyû tenbîh ve teşdîd lâzımdır”.⁵ Üzerinde durduğumuz olay bir dava konusu olarak mahkemeye gelseydi muhtemelen Fatma'nın verdiği bilgiler sorgulanacaktı; ancak aksini iddia eden olmadığı için mahkeme bir noter olarak çalışmış ve Fatma'nın beyanını isteği doğrultusunda kaydederek kendisine belge vermiştir.

5 Bkz. Pehlul Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, Selçuk Üniversitesi, [Yayımlanmamış] Doktora Tezi, Konya 2007, s. 97.

Tüm bu bilgilere rağmen tarihçi olarak konunun toplumsal boyutuyla ilgilendiğimizden, tıpkı belgeyi veren dönem kadısının yaptığı gibi kırk iki gün içinde üç kez âdet görmesinin sorunlu olduğunu irdelemiyoruz. Bizim için de Fatma'nın beyanı, hakikatin kendisidir. Şimdi kırk iki gün içinde üç defa âdet gören kadın ve bunu kaydettirmesi bilgisinin, bizi daha geniş hangi hakikate ulaştırabileceğini, basit gibi gözükse birkaç soru çerçevesinde inceleyelim. Önce evliliğe karar verme süreci üzerinde duracağız.

Spekülasyona giriş: Nasıl karar aldı?

Fatma'nın evliliğe karar verirken izlediği bilişsel süreç doğal olarak belgede yer almamaktadır; ancak rüşvet gibi yaygın bir uygulamada nasıl her zaman belge aramıyor ve sadece sonuçlardan yola çıkarak varlığına karar verebiliyorsak, burada da Fatma'nın izlemiş olduğu muhtemel yolu çıkarabiliriz.

Bunun için Osmanlı Türkçesinin güvenli sularını terk edip aralarında evrimsel psikolojinin de olduğu başka alanlara yönelmemiz gerekir. Öncelikle söylememiz gereken; karar almanın, pek çok alternatif arasından seçim yapmayı zorunlu kıldığıdır. Alternatifsiz yapılan iş mecburiyettir ve karar alma gerektirmez. Fatma dava edilme ihtimalini düşündüğüne göre en az bir ya da daha fazla talibi vardı yahut kendisi böyle düşünüyordu. Buradan hareketle; evliliğe karar verirken, alternatifleri de değerlendirmeyi ihmal etmemiş olsa gerekti. Bu süreçte, kadınların genlerinde olduğunu varsayabileceğimiz bir maliyet-fayda analizi de yapmış olabilir.

Evrimsel psikoloji, evlilik gibi bir konuda alınacak kararın getiri-götürüsünün hesaplanmasında belirleyici olan temel değişken olarak “eş olma değeri”ni gösterir.⁶ Bu, içeriği kültürden kültüre değişen ama her zaman göz önüne alınan bir kriterdir. Bahsettiğim yaklaşıma göre; kadınlar muhtemel eş adaylarını değerlendirirken sağlık, yaş, statü, şefkat ve çocukların geleceği ile ilgilenme potansiyelini göz önüne alırlar. Erkekler güzel ve üreme yeteneğine sahip dişilere yönelirken, kadınlar aileyi ve kendisini koruyabilecek güçlü ve statü sahibi erkekleri tercih

6 Terim için bkz. Bruce J. Ellis, “The Evolution of Sexual Attraction: Evaluative Mechanisms in Women”, *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture* içinde, ed. Jerome H. Barkow, Leda Cosmides, John Tooby, Oxford University Press, New York 1995, s. 267 vd.

ederler.⁷ Fatma, adını bilmediğimiz damat adayının kendisi ve gelecekteki çocuklarına uzun vadeli yatırım yapacağını, dışarıdan gelecek tehditlere karşı koruyacağını ümit etmiş olmalıdır. Olay 19. yüzyıl Tunus'unda geçseydi, Fatma'nın bugünün standartlarında beden olumlamaya ihtiyaç duyacak bir kiloda olduğunu söyleyebilirdik;⁸ ancak 17. yüzyıl Bursa'sı için kullanabileceğim benzer bir kaynaktan haberdar değilim.

Bütün bu varsayımlarımızı doğal olarak tarafların kendilerini çevreleyen kültür dairesi değişkenini göz ardı ederek geliştirdik. Spekülasyonu biraz daha genişletirsek, karar alma sürecinde Fatma'nın hangi dili konuştuğunun etkisinden de bahsedebiliriz. Hemen aklınıza gelen malûm filozofun söylediklerine yaslanmayacağım. Kendisini ve yazdıklarını dipnot gösterecek kadar bilmiyorum;⁹ ama bir grup halinde gerçekleştirdiğimiz projenin yayımlanmamış çıktılarında bir kısmının kendisinin söyledikleriyle örtüş-tüğünün farkındayım.¹⁰ Yaptığımız çalışmada ana dili Türkçe olan köylerin sosyal ağları cinsiyet açısından eşitlikçi çıkarken, olmayan köylerin tamamı hiyerarşikti. Bunu Türkçenin cinsiyet ayrımı gözetmemesine bağlıyorum. Fatma'nın baba adından yola çıkarak mühtedi olmadığını biliyoruz. Dolayısıyla dünyayı Türkçe görüyor olmalı. Konuyu biraz daha genişletip aldığı kararın muhtemel sonuçları hakkındaki öngörülerini üzerinde duralım.

İhtiyat: Saadetimize mani olacaklar diye çok korkuyorum

Okuma yazma, özellikle de yazma bilmediğinden neredeyse emin olduğumuz Fatma, iddet müddetini tamamladığını her ihtimale karşı

7 David M. Buss, David P. Schmitt, "Sexual Strategies Theory: An Evolutionary Perspective on Human Mating", *Psychological Review*, vol 100, no. 2, 1993, s. 206.

8 Evleninceye kadar hiç iş yaptırılmayan nişanlı Yahudi kızlar, sürekli yedirilerek mümkün olduğu kadar şişmanlatılmaktadır. Bkz. Salamon Hagar, Esther Juhasz , "Goddesses of Flesh and Metal": Gazes on the Tradition of Fattening Jewish Brides in Tunisia", *Journal of Middle East Women's Studies*, Volume 7, Number 1, Winter 2011, s. 1-38.

9 Onun yerine bu alanda Türkçedeki en yetkin kaynağı önerebilirim: Gökhan Yavuz Demir, *Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği*, İthaki Yayınları, İstanbul 2015.

10 "Dağın İki Yüzü: Bursa'nın Dağ Yöresi Köyleri ile Göçmen Köylerine Yönelik Sosyal Ağ Analizi". Proje 2010-2012 tarihleri arasında Keles'in Menteşe, Belenören, Haydar ve Sorgun ile İnegöl'ün Gündüzlü, Hilmiye, Hacıkara ve Rüştüye köylerinde gerçekleştirilmiştir. Temel problemi imparatorluktan ulus devlete geçişte farklı etnik kökenlerden gelenler (İnegöl) ile görece homojen olan bölgede yaşayanların (Keles), aynı ulusal kimlik çatısı altında buluşup buluşmadıklarını sosyal ağ analizi yöntemi kullanarak anlamaya çalışmaktı. Hâlâ "yayınlanacaklar" klasörümde bekliyor.

kaydettirip belge alması gerektiğini nereden biliyordu? Hattâ buna sayı sayma bilgisini de ekleyebiliriz. Âdet döngüsünün takibini kadınlar nasıl yapıyorlardı? Bir ipe atılan düğüm, bir kaptan diğerine aktarılan küçük çakıllar; iyi ama hangisi? Bu bilginin kadınlar arası ağ aracılığıyla sözlü aktarıldığına şüphe yoktur; ancak bunun nasıl gerçekleştirildiğini gösterebilecek bilgi birikimine henüz sahip değiliz, belki de hiç olamayabiliriz.

Fatma'nın âdet döngüsünü kimse sormamıştı; ancak kimin kiminle hangi koşullarda evlilik gerçekleştirdiği sadece tarafları değil, herkesi ilgilendiren toplumsal bir hadiseydi ve kahramanımız bunun bilincindeydi. Erken modern dönem dünyada cinselliğin kontrol altında tutulmaya çalışılmasının yaygın bir tutum olduğunu biliyoruz. Evlilik dışı ilişkiler de zaten kabul edilebilir değildi. Sadece teorik olarak bakarsak; Fatma'nın söz konusu belge alma davranışı, büyük ihtimalle mülkiyet hakkı ya da kaynak kullanımı ile ilgili endişelerinin bulunmasıdır. Kaynağın içeriği ve büyüklüğü doğal olarak bu türden yaşanacak çatışmaların ne boyutta olacağını da belirleyecektir. Bizim örneğimizde bu hem Fatma hem de müstakbel eşinin evlilik piyasasındaki "eş olma değerleri"dir. Buna psikolojik etkileri de ekleyebiliriz.¹¹

Eğer Fatma'nın eş olma değeri yüksek ise, ki belgeyi alması en azından kendini öyle değerlendirdiğini gösteriyor, reddettiği diğer talibi/talipleri evliliğe engel olmaya çalışabilir. İkinci olasılık, evlenmeye karar verdiği kişinin eş olma değerinin yüksek olmasıdır. Bu durumda önlem alması gereken kişi hukukî bir açığını arayan hemcinsleridir. Örneğin Antepli Seyyid Ömer Çelebi'nin kızı Hatice de, iki yıl önce ticaret amacıyla şehir dışına gittiğinde, öldürülen eşinin ardından iddet müddetini tamamladığını ve yeniden evlenmek için hukukî bir engeli bulunmadığını kaydettirmişti. Anlattığına göre, eşi gittikten iki ay sonra öldürülmüştü. İddet müddeti çoktan tamamlanmasına rağmen mahkemeye iki sene sonra gelmesinin sebebi, yeniden evlenmeye karar vermesiydi.¹² Bu türden bir

11 Eş olma değerine ek olarak bazen sadece kıskançlık gibi gerekçelerle bu dava açılabilir ya da ertelenebilir. Bkz. Richard L. Abel, "A Comparative Theory of Dispute Institutions in Society", *Law & Society Review*, Vol. 8, No. 2, 1974, s. 229.

12 Medine-i Ayıntab'da Amu mahallesi sâkinlerinden râfi'atu'-haze'l-kitâb Hatice binti es-Seyyid Ömer Çelebi nâm hâtûn zâtî ba'de't-ta'rifu's-şer'î meclis-i şer'î şerîf-i enverde takrir-i kelâm ve tea'bîr-i ani'l-merâm idüb târih-i kitâbdan iki sene mukaddem zevcim Hacı Mirzaoğlu dimekle ma'ruf es-Seyyid İsmail ibn-i el-Hac Hüseyin nâm kimesne Okçu Azzel deyünlu ekrâdı derununa ticaret için gidüb iki ay murudunda mezbûru ve refiki Ömer ve nâm kimesne-i ekrâd-ı mezbûr eşkiyâsı katl eylediği şâyi' ve sıkâd-ı

kayıt yaptırılmadığı zaman gerek ahlâkî normlara uygunluğu denetleyen mahalleli, gerekse görevliler, yapılan evliliğin hukukî temelini olmadığını kanıtlamak için hemen dava açıyordu.¹³

Fatma'nın evliliğe engeli olmadığını gösteren belgeyi almasının sebebi, dönemi için makûl görülebilecek ihtimaller olabilir; ama kanımca asıl büyük korkusu sinsî kötülerdir. Bu kişiler belgelerde gammazlayan olarak geçen ve henüz tarihçilerimizden hak ettikleri değeri bulamayan, ruhları karanlığa çoktan teslim olmuş müzevirlerdir. "Sıradan kötülük"ten başlayıp organize kötülüğe¹⁴ uzanan, her yerde olan bu kişilere "katran

müsliminden İbrahim ve Süleyman ve Yusuf ve İbiş nâm kimesnelerim bana haber verub bendahi ol-hinde tasdik idüb mu'tada olmuşidim iddetim münkaziyye olub hâlâ nefsimi ahara tezvîc murâd eylediğime binâen yedimde olan fetava-yı şerifeye ba'de'n-nazar sab-ı izn nikâhıma izin verilmek matlubumdur didikde merkûmenin yedinde olan fetava-yı şerifeye nazar oldukda ber vech-i muharrer zevcinin fevtini haber veren muhabere-i adlî tasdik ile nikâhı meşru' olmağın merkûme Hatice'nin ahra-ı nefsinin akd ve nikâhına sab-ı şer'den izin verilmeğın mâ-vaka' bi't-taleb ketb olundu hürriye Fi 22 min şehr zi'l-hiccetü'ş-şerife sene semânîn ve mi'ete ve elf. Şühûdü'l-hâl: Bedestan Şeyhi es-Seyyid Mehmed Çelebi, Turak Begoğlu Receb Çelebi, Hasan Mansurizade el-Hac İbrahim Ağa, El-Hac Mehmed Ağa biraderiş, Es-Seyyid el-Hac Kasım Çelebi. Bkz. Serhat Kuzucu, *123 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1180-1181/M.1766-1767)*, [Yayımlanmamış] Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep 2006, s.15.

13 Üsküdar za'îmi Alagöz Bey ibni Abdullah meclis-i şer'a Mustafa b. Mahmud'u ihzâr idüp Gekvize'de Halime binti Yakub'a nikâh itmişsin mezbûre hatun sâbıka Semendire'de Nalbant Hasan b. Hamza'nun zevcesiydi mezbûr Hasan vefât ideli çok zaman olmayup iddeti tamam olmadan nikâh itmişsin deyücek mesfûr Mustafa'ya su'âl olundık da mezbûr Hasan vefât ideli altı aydan ziyâdedir mezbûre Halime'nün iddet-i tamam oldukdan sonra nikâh itdim didikde gıbbe'l-inkâr mesfûr Mustafa'nın kelimâtına mutâbık beyyine taleb olundıkda udûl-ı müslimînden Mevlânâ Muhyiddin b. Davud hatîbi Semendire ve Süleyman b. Hızır edâ-i şehâdet idüp didi ki mezbûr Halime sâbıka nâm karyeden Nalbant Hasan b. Hamza'nun menkûhesiydi mezbûr Hasan seb'în ve tis'amie rebıyyül evveli evâhirinde vefât itdiğine şahidüz şehâdet dahî iderüz dediklerinde şahidân-ı mezbûrânun şehâdetleri ba'det't-tezkiye ve't-tahlîf hayz-ı kabulde vâki' olup gıbbe't-taleb kayd-ı sicil olundu. Tahîren fi 15 Şevvâl sene 970. Şühûdü'l-hâl: Kara Bey ibni Ömer ve Sefer b. İlyas ve Şahkulu b. Mustafa ve Mahmud b. Kemal ve gayruhum mine'l hâzirîn. Bkz. Şengül Yapar, *Üsküdar Kadılığı 25 Numaralı Şer'iyeye Sicili Hicri (965-970)*, M.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, [Bitirme Tezi?], İstanbul 2007.

14 Medine-i Kayseriye muzâfâtında Köstire Nahiyesi'ne tâbi' İstefan nâm karye sükkânından el-Hâc Osman Bey bin el-Hâc Ali Beşe nâm kimesne meclis-i şer'-i şerîf ve mahfil-i dîn-i münîf Ahmedîne hâzır olub takrîr-i kelâm ve tâ'bir-i ani'l-merâm idüb yine karyemizde sâkin ashab-ı garâzdan gaib-i ani'l-meclis Mehmed bin Abdullah nâm kimesne ile Koramaz'da vâki' şefîi olduğum bir mikdar bağ hususu için beynimizde nizâ'mız olmuş idi şer'-i şerife müracâat etmeyib gıyabımızda umdetü'l-ümeraü'l-kirâm Mahmud Paşa hazretlerini beni ve karındaşlarım el-Hâc İbrahim ve Mustafa Çavuş

kalpliler”¹⁵ adını taktım. Okur olarak şayet yaşıınız otuzun üzerindeyse hemen bu türden maruz kaldığınız olaylara ait anılarınız canlanmış olmalı. Tesadüfen yetmişin üzerindeyseniz tecrübelerinizin küçük bir kitapçık boyutunda olduğunu tahmin ediyorum. Yukarıdaki dipnotlarda sadece ikisini paylaştığım bu ve benzeri örnekler bana Türklerin kısa bir hayatları olduğunu düşündürüyor. Otuz yaşına kadar olabilecekleri görüp, geri kalan ömrümüzde aynı şeyleri tekrar yaşıyoruz; -namütenahi şimdi! Öyle gözüküyor ki Erlik Han’ın kara oğlanları ve kızları Anadolu’ya kadar bizi takip etmiş.

Nasıl kaydettirdi? Fatma mahkeme yolunda

17. yüzyıl Bursa’sında mahkeme olarak hizmet eden birden fazla mekân vardı. Bunlardan hangisini tercih ettiğini belgeden anlamasak da, kendisinin evden bu iş için çıktığında nereye gideceğini bildiğini varsayabiliriz. Doğal olarak ne istediğinin de farkındaydı. Muhtemelen yalnız değildi ve üzerinde mahkemeye harçlar için vereceği bir miktar parası da vardı.

Mahkeme olarak kullanılan yere hangi saatte geldiğini bilmesek de, tanımadığı erkeklerin gerek görev gerek mahkemeyi ilgilendiren konularda orada olduklarını biliyoruz. İddetini tamamladığını gösteren bir belge almak istediğini en az iki defa tekrar etmiş olmalıdır: İlki Muhzır ya da

ve el-Hâc Ali Beşe’yi hilâf-ı inhâ eşkiyadır deyü gammaz idüb...erbâb-ı timardan olan dârende Rızâeddin bin Hacı Mekdi için her vecihle sâlih ve mütedeyyin Ehl-i Sünnet ve Cemâ’atden dindar kimesne iken mukaddemâ Mehmed ve Salahaddin ve Kâzım ve Süveyd nâm kimesneler rafz isnâdını idüb ehl-i örfe gammaz itmekle nice zaman habs itdirüb Rızâeddin evinde hâzır değil iken bir tarikle **evine tâc birağub sonra evinde Kızılbaş Tâci vardır deyu** evini basub içinde bulunan cemi’-i mal u menâlin gâret ve yağma eyleyüb... Belge için bkz. Selcen Özyurt Ulutaş, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Alevî-Bektaşî Toplulukların Oluşumu ve Merkezi Yönetim ile İlişkileri*, (Sivas-Dobruca Örneğinde Karşılaştırmalı İncelenmesi), [Yayımlanmamış] Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir 2014, s. 252. Tezinin kopyasını gönderme nezaketi gösteren yazara müteşekkirim.

15 Kelime dağarcığımızın zenginliği için bkz. Özen Yaylagül, “Türk Dilinde Ahlâkî Sapma Sözlere”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2010, s. 121-140. Benim favorim “töhmetlemek”. Erken modern Osmanlı toplumunda kişinin “töhmet-i sabıkası” varsa, genellikle atfedilen suçu işlediği varsayılır. Hiç olmazsa itiraf etmesi için işkence uygulanması mazur gösterilir. Buna “çamur at, tutmazsa izi kalır” ilkesinin öncüsü olarak bakabiliriz.

başka bir görevliye ne için geldiğini anlattığında, ikincisi de belgeyi veren kadı/naip huzurunda. Gerek Bursa, gerekse diğer kentlerin mahkeme kayıtlarında varolan buna benzer belge örnekleri, erken modern dönem Osmanlı kadınlarının âdet dönemlerini tanımadıkları kişilere ifade etmeyi mahremiyetlerinin ihlâli olarak görmediklerine delâlettir.

Evlenmesinde sakınca olmadığını gösteren belgeyi büyük olasılıkla nâiplerden birisi verdi. Zaten kadının zâtında temsil ettiği temelde haklaştırma kurumu olmasına rağmen, mahkemelerin noterlik işlevleri en az bunun kadar, hattâ daha da önemlidir. Ancak bu yargının açıkça gösterilebilmesi için geniş bir ekip çalışmasına ihtiyacımız var. Fatma'nın evlilik öncesi aldığı belge ile boşanma sonrası tarafların birbirinin zimmetini ibraz ettikleri belgelerin sayısı ve sürekliliği, en azından kentlilerin bir kısmının gelecek öngörüsüne sahip olduklarını düşündürür. Öngörüye sahip olmayanlar ise çeşitli faktörlerin etkisiyle sürekli birbirlerini dava ediyorlardı. Bu açıdan bakıldığında en azından 17. yüzyıl mahkemeleri yarı mahkeme/yarı noter olarak hizmet vermişlerdi. Sebep/sonuç ilişkisi kurabilenlerle bunu beceremeyenlerin toplumun hangi kesimine denk geldiği ilginç bir araştırma konusu olabilir.

Sonuç: Camın önünden geçen kimdi?

Ne izlendiğinden habersiz sınıfın önünden geçen kız, ne de mahkemeyi bir haklaştırma kurumu yerine noter olarak kullanan Fatma tarihçilere malzeme olmayı istemişlerdi. Tıpkı pek çok tarih araştırmasının dayandığı kaynak gibi onları nesneleştiren biziz. Önce yazan olarak ben, sonra okuyan olarak siz. Bu yüzden sınıfın önünden sadece “bir kız” geçmesine rağmen, aslında “gören gözler kadar kız” geçmişti ve bu gözlerin gördüğü kızların hepsi de tarihsel hakikatti. Fatma'nın kayıtlara geçen evlilik isteğini inşa ederken siz nasıl yazdıklarımda kendinizi okuyorsanız, aslında ben de tıpkı düşüncelerini yazıya döken herkes gibi kendimi anlatıyorum.

Fatma'nın fizyolojik döngüsü sadece kendini ilgilendiren bir konuyken, evlenmeye karar verdiği anda “muvaftak, bu mutfak çok ufak” fıkrasının işaret ettiği toplumsal tutum gereği, kamunun ilgi alanına girdi. İhtiyatlı ve akıllı bir kadın olarak önlemini aldığı anda da bizim için ham araştırma malzemesi haline geldi; ancak Fatma'yı sizin camınızın

önünden istediğini bilen ve öngörülü bir portre olarak geçiren benim. Anlattıklarımınla hemfikir olmanız ölçüsünde Fatma bir kimlik kazanacak ve erken modern dönem Osmanlı kadın karakterlerinden birisi olacak. Henüz olmayan yüzü, kendini sarmalayan ve neyi nasıl yapması gerektiğini vazeden kültür dairesi hakkındaki bilgilerimiz arttıkça netleşecek ve sadece adıyla değil görüntüsüyle de varolacak.

KAYNAKÇA

- ABEL, Richard L., “A Comparative Theory of Dispute Institutions in Society”, *Law & Society Review*, Vol. 8, No. 2, 1974.
- ARAZ, Yahya, “Osmanlı İstanbul’unda Çocukluk, Çocuk Evlilikleri ve Cinsellik Yaşı Üzerine Bir Değerlendirme (19. Yüzyılın Başlarından İmparatorluğun Sonuna, Cinsel İlişkiye Uygundur Lakin Kendi Adına Konuşamaz”, *Toplumsal Tarih*, 10, 2016.
- Bursa Şeriye Sicilleri*, B 143/358.
- Bursa Şeriye Sicilleri*, B 90/771.
- BUSS, David M. and David P. Schmitt, “Sexual Strategies Theory: An Evolutionary Perspective on Human Mating”, *Psychological Review*, vol. 100, no. 2, 1993.
- DEMİR, Gökhan Yavuz, *Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği, İthaki Yayınları*, İstanbul 2015.
- DÜZENLİ, Pehlul, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, [Yayımlanmamış] Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 2007.
- ELLİS, Bruce J., “The Evolution of Sexual Attraction: Evaluative Mechanisms in Women”, *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology And The Generation Of Culture* içinde, Edt. Jerome H. Barkow, Leda Cosmides ve John Tooby, Oxford University Press, New York 1995.
- HAGAR, Salamon, Esther Juhasz , “Goddesses of Flesh and Metal”: Gazes on the Tradition of Fattening Jewish Brides in Tunisia”, *Journal of Middle East Women’s Studies*, Volume 7, Number 1, 2011.
- KESKİN, Neslihan İlknur, *Sosyal Hayatın 17.Yüzyıl Dîvân Şiirine Yansımaları ve Anlam Çerçevesi*, [Yayımlanmamış] Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2009.

- KUZUCU, Serhat, *123 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1180-1181/M.1766-1767)*, [Yayımlanmamış] Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep 2006.
- PAPADİMİTRİOU, A., “The Evolution of the Age at Menarche from Pre-historical to Modern Times”, *Journal of Pediatric and Adolescent Gynecology*, 29/6, 2016.
- ŞAHİN, Hilal, *77/1 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H. 1078 / M. 1667) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, [Yayımlanmamış] Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2006.
- ULUTAŞ, Selcen Özyurt, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Alevî-Bektaşî Topulukların Oluşumu ve Merkezi Yönetim İle İlişkileri, (Sivas-Dobruca Örneğinde Karşılaştırmalı İncelenmesi)*, [Yayımlanmamış] Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir 2014.
- YAPAR, Şengül, *Üsküdar Kadılığı 25 Numaralı Şer'iyeye Sicili Hicri (965-970)*, M.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, [Bitirme Tezi?], İstanbul 2007.
- YAYLAGÜL, Özen, “Türk Dilinde Ahlâkî Sapma Sözleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2010.
- YAZBAK, Mahmoud, “Minor Marriages and Khiyâr Al-Bulûgh in Ottoman Palestine: A Note On Women's Strategies in a Patriarchal Society”, *Islamic Law and Society*, 9, 3, 2002.